

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Zapomniany pokój. Traktat ryski. Interpretacje i kontrowersje 90 lat później. Pod redakcją Sławomira Dębskiego. Warszawa, 2013. 424 s.¹

Однією з дискусійних тем сучасної історичної науки до сих пір залишаються революційні події в Східній Європі 1917–1923 рр., що були детерміновані Першою світовою війною. У той час були сформовані історичні умови створення/відродження національних держав. У Центральній і Східній Європі цей процес мав свої особливості, що розвивалися у результаті розпаду імперій. Сьогодні такий науковий ракурс відіграє важливу роль у конструюванні нових інтерпретацій та оцінок української історії.

Знаковим у цьому контексті став вихід фундаментального видання «Zapomniany pokój. Traktat ryski. Interpretacje i kontrowersje 90 lat później» (український переклад — «Забутий мир. Ризький договір. Інтерпретації і контроверсії 90 років потому») під редакцією д-р Славоміра Дебського. Ідея публікації цієї колективної праці була реалізована Центром Польсько-Російського Діалогу та Взаєморозуміння в результаті проведення 2 червня 2011 р. у Ризі міжнародної наукової конференції «Польща, Росія, Європа: від війни до миру — до 90-річчя підписання Ризького договору».

Рецензована книга представляє собою збірник оригінальних статей і есе відомих істориків з Канади, Білорусі, Польщі, Росії, України і Латвії, які написані без співавторства. Вся проблематика сконцентрована навколо декількох головних дослідницьких фокусів, які ми почергово проаналізуємо.

¹ Скорочений варіант цього тексту в формі огляду був опублікований сайтом: [Електронний ресурс]: ww.historians.in.ua/index.php/novi-knizhki/679-zapomniany-pokoj-traktat-ryski-interpretacje-i-kontrowersje-90-lat-pozniej-pod-redakciej-slawomira-debskiego-warszawa-2013-424s.

1. *Польсько-російські відносини в національному та східно-європейському контекстах* (Славомир Дебьски, Дар'я Наленч).

Ризький мир зіграв не останню роль у перериванні російської імперської традиції (с. 15). Однак сприяв формуванню нової якості цієї традиції. Вона якраз ставить під сумнів легітимність створення радянських Білорусі та України, адже для них цей мир був закінченням державотворчих аспірацій та означав поразку їх самостійних національних проектів (с. 127). Концептуально автори презентують єдиний погляд щодо оцінки історичного значення Ризького миру 1921 р., відзначаючи його важливе значення для закінчення військових дій у Східній Європі та легітимації Польщі в післявоєнний період. На їх переконання, саме Рига 1921 р. сприяла формуванню стабільності в цілій Східній Європі.

2. *Польсько-радянська війна 1919–1921 р.* (Михайло Нарінський, Інеса Яжборовська, Гжегож Новік).

Російські дослідники характеризують війну в політичних категоріях та військових оцінках. Тому пробують показати інший погляд на значення Ризького миру, пишучи, що навіть після його підписання ситуація у Східній Європі залишалася «нестабільна і нетривка» (с. 54). І як наслідок, Ризький мир не дав перемоги ні одній зі сторін. Успіхом було саме підписання миру в формі, яка була можлива в умовах «переможної поразки» (с. 66).

Польський дослідник Г. Новік представив власний погляд тих подій, інтерпретуючи його як «польсько-російська війна». Автор детально розкриває цікавий і малодосліджений аспект — вивчення інформаційного протистояння на фронтах між Польщею і радянською Росією. Порівняння діяльності польської та більшовицької розвідки доводить, що розвідка Червоної армії не піднялася вище досвіду царської армії періоду Першої світової війни (с.198).

3. *Рига 1921 р. і формування післявоєнної системи міжнародних відносин* (Єжи Борецьки, Анджей Новак).

Польські історики висловили твердження про вирішальну роль Риги 1921 р. у закінченні війни в Європі, на протипагу Версальській системі. Це загальне формулювання повторює прийняті польською історіографією оцінки тих подій. Ризький мир сприймається явищем, що зупинив експансію більшовизму до Європи, перекресливши плани В. Леніна щодо радянзації Угорщини, Чехословаччини, Румунії та Італії. Крім того, мир також сприяв формуванню нових балтійських держав — Литви, Латвії й Естонії (с. 93).

Історичне значення Риги оцінюється в рамках формування нової «версальсько-ризької» системи міжнародних відносин (с. 31). Ця сентенція польського історика А. Новака відображає реальну картину військових, політичних і геополітичних процесів у Східній Європі, коли Захід розпочав повільне міжнародне визнання радянської Росії та більшовицького режиму.

4. *Хід переговорів і тактики дипломатії сторін у Ризі (Геннадій Матвеев, Маріуш Волош).*

Різні деталі тактики переговорів з Польщею Адольфа Іюффе, майбутнього керівника більшовицької делегації у Ризі, розкривають нюанси погодження умов прелімінарного мирного договору, що «поза сумнівом давало кожній зі сторін можливість зберегти обличчя і при цьому не порушуючи мирні переговори, в успішному завершенні котрих були зацікавлені обидві сторони» (с.228). Тому в оцінці Риги 1921 р. присутня наявність багатьох суперечностей, котрі залишилися невіршеними, а навіть сформували передумови майбутньої конфронтації в Європі.

5. *Білоруський (Володимир Снапковський), український (Владислав Верстюк), «українсько-білоруське питання» (Ян Яцек Бруськи), латвійський (Еріксен Єкабсон) контекст Ризького договору.*

Підписання Ризького миру завершило збройну боротьбу націй Східної Європи за власні державності. При цьому українські й білоруські землі знову були поділені між більшовицькою Росією і II Річчю Посполитою. Польські провідники розглядали вирішення «білоруського питання» через процес

розв'язання українського і литовського (с. 271). Тому Ризький мир сприяв поділу білоруських земель між поляками і більшовиками, котрі розглядали їх як «буферну» державу і власний політичний простір (с. 272). Логічним є висновок, що тим самим проголошення радянської Білорусі відповідало інтересам більшовицької Росії і не було наслідком розвитку білоруського визвольного руху. Парадокс Риги 1921 р. полягав у тому, що з одного боку — Білорусь була поділена, а з другого — була визнана на міжнародному рівні незалежність радянських Білорусі та України (с. 273–274).

Аналогічні процеси відбувалися на українських землях, де відбувався процес завершення збройної боротьби за УНР. В результаті ж підписання миру в Ризі відбулося формальне визнання радянської Української республіки (с. 297). Фактично українські та білоруські землі стали «розмінною картою» в руках польських та більшовицьких діячів, що в уявленнях західних політичних кіл були представниками «історичних» націй. Поразка УНР була пов'язана з небажанням європейських еліт визнати право на самовизначення «нових» націй у Східній Європі. Хоча створення Чехословаччини ілюструє можливість такого переосмислення серед дипломатів країн Антанти та США. Цікаво, що під час переговорів Латвія зайняла позицію нейтрального господаря, хоча в дійсності її прихильність до польської сторони була очевидною (с. 337).

б. *Польський чинник «польсько-російського зближення» (Юлія Кантор) і основи польської зовнішньої політики (1921–1939 рр.) (Марек Корнат).*

Післявоєнна роль відновленої Польщі на мапі Європи розглядається як «буфер» між Німеччиною і Росією (с. 346). Тому для польської дипломатії мир мав більше імпровізований характер, що польським суспільством він сприймався як раціональний і корисний (с. 371). Польща де-юре визнала радянську Росію, чим забезпечила територіальний компроміс (с. 374). Фактично Ризький мир в уявленні польського політичного керів-

ництва був фактором стабілізації в Східній Європі (с. 406), формуючи «версальсько-ризьку» систему.

Підписання 18 березня 1921 р. Ризького договору між Польщею і радянськими республіками (Росією, Україною і Білоруссю) поклало початок довгожданого миру в Центрально-Східній Європі. Саме Рига 1921 р. остаточно легітимізувала розпад Габсбурзької й Російської імперій. У категоріях і уявленнях того часу Ризький трактат був відображенням «духу часу» — права націй на самовизначення. Однак, як відомо, в реальності все сталося інакше — українська і білоруська національні перспективи не були реалізовані (с. 161). Можна припустити, що Рига 1921 р. була «східною» відповіддю на підписання Версальського миру, вирішивши складне і суперечливе «російське питання». Першочергове бажання Європи (особливо, країн Антанти) відновити довоєнний порядок натикнулося на революційні процеси в Центрально-Східній Європі. Тому Рига знову інтегрувала вже радянську Росію до нових європейських політичних систем (с.15). Сьогодні вже очевидно, Ризький трактат був класичним політичним кроком Заходу відносно збереження цивілізаційного статус-кво. А Україна і Білорусь під час переговорів залишалися заручниками старих європейських уявлень про Східну Європу як частину російського простору. В кінцевому підсумку, це зумовило реанімацію нової російської імперії у формі радянської Росії, яку почав офіційно визнати Захід.

Загалом книга показує можливості як націоцентричного прочитання, так і транснаціонального осмислення проблемних сюжетів «польсько-російсько-українського трикутника». Авторські тексти репрезентують різні точки зору і позицію національних історіографій. Потрібно відзначити, що позитивом книжки є плюралізм інтерпретацій, а також наявність певного протистояння методологічних підходів. Хоча розмитість категорій і понять історичного дискурсу призвела до певної диспропорції в мовах історичного самоопису. Наприклад, визначення «польсько-російська війна» є етнічною конструкцією, яка слабо, що пояснює і не відображає реальній революційної боротьби у

Центральній і Східній Європі. Формулювання «громадянська війна на Україні» є повторенням радянської інтерпретації революційних подій в Україні в 1917–1921 рр.

Загальний формат книги доповнюють карта формування кордонів II Речі Посполитої 1920–1922 рр., а також цікава добірка фотографій, пов'язаних з польсько-більшовицькими відносинами і переговорами у Ризі. Вважаю, що ця праця є важливою для української історіографії та розуміння сучасних європейських перспектив України, а її переклад має стати справою честі українських видавництв. Усім хто знає польську мову рекомендую прочитати книгу, яка може/допоможе змінити ваші уявлення про історію Центральної й Східної Європи у міжвоєнний період.

Геннадій Корольов